

HİLMİ ZİYA ÜLKEN - TOPLUM YAPISI VE SOYAÇEKME¹

Doğmamızı sağlayan insanlarla aramızdaki bağ, en güçlü bağıdır.

*Kaç yıl geçerse geçsin, kaç ihanet yaşarsak yaşayalım,
ailede ne kadar mutsuzluk olursa olsun hiç önemli değil.*

Kendi irademiz pahasına bile onlarla bağımız devam eder.

-Anthony Brandt, Bloodlines

Giriş

Hilmi Ziya Ülken, Türk düşünce sistemine yön vermiş, Türkiye’de bilimsel ve akademik yönde sosyal bilimler çalışmalarının gerçekleştirilebilmesi için fikir ve yöntem geliştiren bir bilim insanıdır. Ülken, yaşamış olduğu dönemin toplumsal olaylarını felsefi ve sosyolojik bağlamda gözlemleyerek değerlendiren ve bu olgulardan bilimsel çalışmalarla sonuçlar çıkarmaya çalışan, ülkesinin ve milletinin problemlerine kılavuzluk eden bir düşünürdür. 73 yıllık yaşamının 55 yılında durmaksızın eser ortaya koymuştur. Ülken’in vefatından sonra Gülseren Ülken (kızı), onun kitaplarından bazılarını yayınlamaya başlamış ve Türk fikir hayatına bu eserleri kazandırmıştır (Vergili, 2016, 13).

Sosyolog, filozof, şair ve ressam olan Ülken, Cumhuriyet döneminde yetişmiş olan en önemli Türk düşünürdür. Birçok eğitim kurumunda eğitimcilik yapmış olmasının yanı sıra farklı alanlarda çok sayıda makale ve kitap yayınlamıştır (Öner, 2016, 43). Ülken, Türkiye’de sistematik felsefe anlayışının oluşmasında önemli rolü olan bir isimdir. Yaşamı boyunca binlerce öğrenciye ders vererek insan yetiştirmiştir. Ülken’in felsefe ve düşünce tarihine yönelik elliden fazla çalışmasının ve çeviri eserlerinin yanı sıra, Türk dergiciliğinde de önemli bir yeri bulunmaktadır. Sosyoloji ve felsefe dergilerinin yayınlanmasına öncülük etmiştir. Bilhassa Celalettin Ezine ve Selahattin Eyüboğlu’yla birlikte çıkardığı “İnsan” dergisi, hümanist yaklaşımıyla dönemine büyük bir yankı uyandırmıştır. Dergi çalışmalarına ek olarak felsefe yıllıkları yayınlamış, uluslararası sosyoloji ve felsefe kongrelerine katılmıştır (Ülken, 2006).

Ülken’in fikir dünyası anlaşılacak istenildiğinde olgunluk dönemi olarak isimlendirilebilecek 1940’ların sonlarından başlanarak vefat edinceye kadar geçen süreç hariç tutularak, öncesinde herhangi bir fikir akımına tam olarak bağlanmadığını, sürekli bir değişim ve arayış sürecinde olduğu bir gerçektir. “Plüralizm”, “Varoluşçuluk”, “Hümanizm”, “İslam Düşüncesi”, “Anadoluculuk” ve “Vatanseverlik” gibi yaşadığı yıllarda etkili olan fikir akımlarının izlerini görmek mümkündür (Aslan, 2010, 2). Ülken’in en önemli yönlerinden biri de yaşadığı dönemin kültür dünyasına olumlu etkisidir. Öyle ki yaşadığı dönemde farklı gazetelerde makaleler yazarak toplumun ilgisi kültürel meselelere çekmek

¹ Meryem Sümeyye Atmaca, Araştırmacı/Akademisyen, Din Sosyolojisi Bilim Uzmanı, meryematmac@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-4703-0691>

noktasında son derece başarılı olmuştur. Ülken, toplumsal düşünceyi, felsefi boyuta taşımaya amaçlayan çalışmalar yapmıştır (Vergili, 2016, 20).

Hilmi Ziya Ülken; sosyoloji, felsefe ve eğitim gibi çeşitli alanlarda varlık göstererek fikirlerini yaymaya çalışmış bir düşünürdür. Ülken, zengin entelektüel birikimi sayesinde Batı felsefesi ile Türk-İslam düşünce geleneğini bir araya getirerek kendine özgü bir düşünsel bakış açısı oluşturmuştur. Bu çalışmada Hilmi Ziya Ülken'in yaşamı ve fikir dünyası ele alınarak, sosyolojiye olan bakış açısı ve yöntemini soya çekme kavramı üzerinden incelemek amaçlanmıştır. Çalışmada nitel yöntemin tarihsel dokümantasyon yöntemi kullanılarak konuyla ilgili erişim sağlanabilen dijital ve basılı eserler ile Ülken'in çalışmalarından yararlanılmıştır.

1. H. Ziya Ülken'in Sosyo- Biyografisi

Hilmi Ziya Ülken, 1901 yılında İstanbul'da doğmuştur. Annesi Müşfika Ülken'dir. Babası, eczacı ve dişçi okulunda organik kimya profesörü eş zamanlı olarak da Dişçi Eczacı Mektebi'nin de müdürü olan Mehmet Ziya Bey'dir. Ülken, "Tefeyyüz İdadisi" ilk kısmında ilköğrenimini, orta ve lise öğrenimini ise İstanbul İdadisi'nde (Günümüzdeki İstanbul Erkek Lisesi) tamamlamıştır. 1918 yılında "Tıbbiye ve Mülkiye" (Günümüzdeki Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) sınavlarını başarıyla kazanarak 7 Haziran 1921'de Mülkiye'yi üstün başarıyla tamamlamıştır.² Ardından 1921 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen müsabaka sınavında başarılı olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beşerî Coğrafya Kürsüsü asistanlığında göreve başlamıştır. 1921-1924 yılları arasındaki coğrafya asistanlığı sürecinde Felsefe Şubesi'ne devam ederek Felsefe Tarihi ve Ahlak sınavlarında başarılı olup sertifikasını almıştır. 1924 yılından 1933 yılına kadar Kabataş ve Galatasaray Lisesi başta olmak üzere çeşitli liselerde sosyoloji ve felsefe öğretmenliği yapan Ülken, 1933 yılında Edebiyat Fakültesi Türk Medeniyeti Profesörlüğü görevine getirilerek araştırma için Berlin'e gönderildi. Aynı dönemlere Maarif Vekili olan Reşit Galip'in istifasıyla üniversite reformunda yeni düzenlemeler esasıyla kadro dışı bırakılan Ülken, bir süre sonra aynı kadroya doçent olarak alınmıştır. 1936 yılında Doçentlik sınavını geçen Ülken, 1940 yılında felsefe profesörlüğüne yükseltilmiştir. Kadrolarda yer olmadığı için sosyoloji dersini kürsüye dönüştüren Ülken, bu kürsünün yönetimine tayin edilmiştir. 1954 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki sosyoloji kürsüsündeki görevine ek olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde sistematik felsefe profesörlüğüne getirilmiştir. 1959 ve 1962 yıllarında iki kez İlahiyat Fakültesi dekanlığı görevine seçilmiştir fakat ikisinde de altı ay kaldıktan sonra istifa etmiştir. 1968 yılında yeni açılan Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Eğitim Felsefesi dersleri vermeye başlayan Ülken, yaş haddinden dolayı 1971 yılında 70 yaşını doldurduğu için emekli olmuştur. Fakat senato kararıyla görev

² Hilmi Ziya Ülken, babasının ısrarıyla önce Tıbbiye eğitimine başlamıştır. Ancak küçük yaşlardan itibaren başlayan ve yaşamı boyunca süre astım ve bronşit hastalığı nedeniyle Tıbbiye öğrenimini tamamlayamamıştır. İyileştikten sonra hocası olan Hamin Ongunsu'nun yönlendirmesi ve desteğiyle Mülkiye'yi tercih etmiştir (Aslan, 2010, 6).

süresi 1973 yılına kadar uzatıldığından emekli olana kadar Ankara Üniversite İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine devam etmiştir. Ülken, 5 Haziran 1974 yılında beyin ve kalp rahatsızlığı nedeniyle yaşama veda etmiştir (Aslan, 2010, 6-8).

Erol Güngör, Hilmi Ziya hakkında: "...Hilmi Ziya Ülken uzun yıllar Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü başkanlığı yapmış, telif ve tercüme eserleri ile Türk sosyoloji literatürünün büyük bir kısmı onun kaleminden çıkmıştır. Sosyolojiden çok felsefeye ilgi duyan ve o sahada eser vermeye çalışan Profesör Ülken yine de Türkiye'de sosyolojiyi doktrinci olmayan bir açıdan ele alan bol neşriyatıyla Batı kaynaklarını iyi anlayıp iyi anlatmasıyla, bu arada Türk cemiyetinin târihî gelişmesi ve Türk düşünce târihi üzerindeki geniş bilgisi ile önemli bir yer işgal eder" İfadelerini kullanarak onun çok yönlü bir insan olduğunu ve Türk düşünce tarihi açısından da önemli olduğunu vurgular (Güngör, 2019, 39).Kaçmazoğlu "Ülken, çok yönlü bir sosyolog olarak, sosyolojinin Türkiye'de kurumsallaşması, yerleşmesi ve gelişmesi için büyük çaba harcamıştır" (Kaçmazoğlu, 2013: 146). Baykan Sezer ise (2008), "Ülken örneğinde bir düşünürün başka bir ülkede çıkması çok zordur" sözleriyle ifade etmektedir.

1.1. H. Ziya Ülken'in Eserleri

Hilmi Ziya Ülken çok okuyan ve çok yazan bir fikir insanıdır. Başta felsefe olmak üzere, felsefenin her alanında, metafizikte, sosyolojide, mantıkta, ontolojide, bilgi teorisinde, bilim felsefesinde, ahlak felsefesinde, eğitim felsefesinde ve din felsefesinde çalışmaları bulunmaktadır. Ülken felsefenin her alanında (ahlak, epistemoloji, ontoloji) çalışmalara yapmıştır. Eserlerinde bazı tekrarlar göze çarpar ancak dikkat edildiğinde bu tekrarlar önceki çalışmanın aynısı değildir; önceki fikre yeni bir şey eklenmiştir ya da önceki fikir değişikliğe uğramıştır. Bir diğer yandan ilk ve son çalışmaları arasında oldukça büyük fikir değişiklikleri vardır, bu durum Hilmi Ziya'nın durmaksızın okuyup düşünmesinin sonucudur. Eserlerini 1924 yılından itibaren yayınlamaya başlayarak hayata veda edinceye kadar devam ettirmiştir. Sanat tarihi, düşünce tarihi ve psikoloji gibi alanlarda da çalışmaları vardır. Bilimsel eserlerine ek olarak bir manzum piyes, iki edebi eser, iki roman ve şiirler yayınlamıştır. Ayrıca minyatürleri ve yağlı boya tabloları da vardır (Öner, 2016, 43-45).³ Ülken'in vefatından sonra onun çalışmaları sistematik olarak toparlanamamıştır çünkü bu çalışmaların yayınları ve kaynakçaları tam olarak bilinmemektedir (Vergili, 2016, 21).

Toplumbilim ile İlgili Eserleri

1. İctimaiyat Hakkında İptidai Malumat (G. Richard'dan tercüme), İstanbul, 1924, 134 sf.
2. Umumi İctimaiyat, İstanbul, 1931
3. İctimai Doktrinler Tarihi, İstanbul, 1940, 342 sf.

³ Bir arkadaşı Hilmi Ziya'nın durumunu ifade etmek için şu sözleri kullanmıştır: "Hilmi Ziya'nın eserlerini dikte etmeye bir insanın ömrü yetmez" (Öner, 2016, 44).

4. Dini Sosyoloji, İstanbul, 1943, 180 sf.
5. Resim ve Cemiyet, İstanbul, 1943 58 sf., 32 plan veya şema
6. Sosyoloji (Umumi İhtimayın ikinci baskısı), İstanbul, 1943, 288 sf.
7. Yahudi Meselesi, İstanbul, 1944, 244 sf.
8. Milletlerin Uyanışı, İstanbul, 1945, 88 sf.
9. Sosyolojiye Giriş, İstanbul, 1947, 200 sf.
10. Millet ve Tarih Şuuru, 1.Bs., İstanbul, 1948
11. Tarihi Maddeciliğe Reddiye, 1.Bs., İstanbul, 1951, 244 sf.
12. Sosyoloji Problemleri, İstanbul, 1955, 422 sf
13. Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretimi ve Araştırmaları, İstanbul, 1956, 160 sf.
14. Veraset ve Cemiyet, İstanbul, 1957, 163 sf.
15. Siyasi Partiler ve Sosyalizm, İstanbul, 1963, 175 sf.
16. Değerler, Kültür ve Sanat, İstanbul, 1965, 51 sf.
17. Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul, 1970
18. Toplum Yapısı ve Soya Çekme, İstanbul, 1971 b.

Felsefe ile İlgili Eserleri

Sistemantik Felsefe ile İlgili Eserleri

1. Umumi Ruhیات, İstanbul, 1928 (Eski harflerle, Taş Bs.), 675 sf.
2. Felsefe Dersleri (Metafizik); Bilgi ve Vücut Nazariyeleri, İstanbul, 1928, 156 sf.
3. Aşk Ahlakı, 1.Bs., İstanbul, 1931, 244 sf (4 Bs. yapılmıştır)
4. Felsefe Yıllığı, İstanbul, 1931, (2.Bs., 1931–1932) 376 sf.
5. İnsani Vatanseverlik, İstanbul, 1933, 266 sf.
6. Telifçiliğin Tenakuzları, İstanbul, 1933, 80 sf.
7. Yeni İlmî Zihniyet, İstanbul, 1934, 200 sf (Bachelard’dan çeviri)
8. İlim ve Felsefe (Moritz Schlick’ten çeviri), İstanbul, 1934, 50 sf.
9. Metafizik (1.Kitap) (Aristo’dan çeviri), İstanbul, 1935, 110 sf.
10. Yirminci Asır Filozofları, İstanbul, 1936, VIII+439 sf.
11. Mantık Tarihi, İst., 1942, 336 sf.
12. Lojik Prensipleri ve Muasır Tenkit, (Drnold Remand’dan tercüme) İst., 1942, 207 sf.
13. Emil (J.J. Rousseau’dan A.R. Ülgener ve S. Güner ile birlikte kısaltılmış tercüme) İst., 1953, 538 sf.
14. Ahlak, İst., 1946, 310 sf.
15. Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında (Emile Boutroux’dan tercüme), İst., 1947, II+183 sf.
16. İliyet Meselesi ve Diyalektik, Ankara, 1938, 30 sf.
17. Tasavvur ve Psikoloji, İst., 1946
18. Felsefeye Giriş, Ankara, 1957, 217 sf. (I. Kitap)
19. Felsefeye Giriş, Ankara, 1958, IV+217 sf. (II. Kitap)
20. Bilgi ve Değer, Ankara, 1965, 429 sf.
21. Etika (Spinoza’dan çeviri), Ankara 1946, 409 sf
22. Eğitim Felsefesi, İst., 1967, 330 sf.
23. Varlık ve Oluş, Ankara, 1968, X+530 sf.

24. İlim Felsefesi I, Ankara, 1969, VII+293 sf.

25. Genel Felsefe Dersleri, Ankara, 1972, V+143 sf.

Felsefe Tarihi (Türk-İslam Felsefesi) ile İlgili Eserleri

1. Türk Tefekkür Tarihi (2 Cilt): 1.Cilt, İst., 1932, 254 sf., 2.Cilt, İst., 1933, 281 sf.

2. Türk Filozofları Antolojisi, 1.Cilt, İst., 1935, 156 sf.

3. Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, İst., 1935, 385 sf.

4. Türk Mistisizminin Tetkikine Giriş, İst., 1935, 56 sf.

5. Farabi (Kıvameddin Burslan ile birlikte), İst., 1940, 231 sf.

6. Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, İst., 1940, 268 sf.

7. İbni Haldun (F.Z. Fındıkoğlu ile birlikte), İst., 1941, 320 sf.

8. Ziya Gökalp, İst., 1946, VIII+200 sf.

9. İslam Düşüncesi, İst., 1946, VIII+662 sf.

10. İslam Medeniyetinde Tercüme ve Tesirler, İst., 1947, 410 sf.

11. Türk Kozmogonisi: Türk Mitolojisi, Türk Hikmeti, Teknik, Tefekkür, 53 sf.

12. İslam Sanatı, İst., 1948, 53 sf.

13. İbni Rüşd, İst., 1951, 52 sf.

14. Farabi Tetkikleri (komisyon), İst., 1951, 126 sf.

15. İslam Düşüncesine Giriş, İst., 1954, 163 sf.

16. İbni Sina Risaleleri, İst., 1954

17. İslam Felsefesi Tarihi (I. Kısım), İst., 1957, 389 sf.

18. İbni Sina, İst., 1957, 53 sf.

19. Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (2 Cilt), İst., 1966, 817 sf.

20. İslam Felsefesi, Ankara, 1967, 356 sf.

Yabancı Dilde Yayınlanmış Eserleri

1. La Pensee de İslam, İst., 1953, 656 sf.

2. Qesta b. Luga, İst., 1933, 352 sf.

3. İbni Sina Risaleleri (Fransızcaya), İst., 1954

4. Turkish Architectures, Ankara, 1965

5. Humanisme des Cultures, Ankara, 1967, 216 sf

Romanları

1. Posta Yolu, İst., 1941, 268 sf.

2. Rüzgâr Gibi Geçti (Margaret Mitchell’den Avni İnsel’le birlikte tercüme 3 cilt bir arada), İst., 1941, 1596 sf.

3. Şeytanla Konuşmalar, İst., 1941, 219 sf.

4. Yarım Adam, İst., 1943, 380 sf. (Kocadaş, 2008, 91-94).

2. Ülken’in Sosyolojisi, Yöntemi ve Sosyolojiye Yaklaşımı

Ülken, sosyal bilimlerin temelinde felsefe olduğuna inanan bir akademisyendir. Felsefeyi öğrenmeden iyi bir sosyal bilimci olunamayacağını savunur.⁴ Ülken’e dair

⁴ Bu fikrinden dolayı onunla ilmî anlamda iletişim kurmayan çok insan olduğu söylene de bu durumun asıl nedeni Ülken’in insanlara karşı olan mesafesini iyi ayarlamasından kaynaklanmaktadır (Vergili, 2016, 20).

çalışma yapanlar onu sosyolog değil, felsefeci olarak nitelendirmişlerdir. Ülken'in sosyolojisi, felsefeye göre perspektif almaktadır. Ülken'in döneminde halk, devlet ve vatan kurtulmuştu; artık önemli olan kurulan yeni devletin sürekliliğini sağlamak ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasının yollarını araştırmaktı. Ülken'in rehberliğini yaptığı Anadoluculuk fikri, böyle bir düşünceden kaynaklanmaktaydı. Bütün değerleri gözden geçirmek, her şeye yeniden başlamak ve bütün olguları bu bağlamda değerlendirmek ona ve meslektaşlarına verilmiş bir görev gibiydi. Hilmi Ziya'nın resimden musikiye, şiirden romana ve felsefe, psikoloji, tarih ve sosyoloji gibi alanlarla ilgilenmesi tam da bundan kaynaklanmaktaydı. İlgi alanlarının ve çalışmalarının bu denli çok ve çeşitli olmasının ardında Türkiye ve sorunları için bir çözüm arayışı yatmaktadır. Bu arayış, Ülken'in materyalizmden idealizme varana kadar tüm felsefe okullarının ve sosyoloji akımlarının içinde olmasına neden olmuştur (Tanyol, 2016, 37-40).

Hilmi Ziya'nın ilk çalışmalarında Ziya Gökalp'in etkisiyle Durkheimcı bir görüş hâkimdir. Sosyalizmin çıkmazlarını görerek Mehmet İzzet'in etkisiyle Hegel'in mutlak idealizmini kabullenen Hilmi Ziya, ardından Spinoza'nın panteizmine meylederek Spinoza'yı "*felsefi tipin kemali*" olarak görmüştür. Ahlak problemi üzerine çok çalışan Hilmi Ziya, düşüncelerini tabiatçı bir paradigmayla "Aşk Ahlakı" eserinde gün yüzüne çıkarmıştır. Ahlakın yalnızca bilgimize giren gerçeklere ve doğanın bütünlüğüne dayanılabilirliği düşüncesinde olan Hilmi Ziya, "*Arif için tabiatın başka tapacak ve aşktan başka kanun yoktur*" ifadeleriyle açıklasa da bu görüşle çıkmaza gireceğini fark ederek bir çıkış yolu olarak fenomenolojiyle ilgilenmeye başlar. Fakat fenomenoloji de Hilmi Ziya'ya aradığını vermediği için tarihi maddeciliği kabullenir ve "*Tarihi maddecilik tarihten ibaret olan alemin objektif izahına teşebbüstür ve bugünkü fizik ve biyoloji, gündün güne bunu teyide gitmektedir*" fikrini savunur (Öner, 2016, 46).

Hilmi Ziya, 1940'lı yılların sonlarına doğru bu görüşlerinden vazgeçerek Eflatun'a dönmüş ve Schelling'e daha yakın bir çıkış noktası bulmuştur (Ülken, 2022, 5). Hilmi Ziya'nın sosyoloji anlayışı, statistik ve monografik çalışmalar, ilmi tetkiklere ve sosyal ilişkiler alanındaki tüm etkenleri içine alan bir yapıdadır. Türkiye'de "tecrübi sosyoloji"⁵ denildiğinde akla gelecek ilk sosyologlardandır (Demir, 2020, 60).

Türkiyede felsefe ve sosyolojinin kurumsallaşması amacıyla enstitüler ve dernekler kurmak ve dergiler çıkarmak için oldukça yoğun çaba harcamıştır. Bu bağlamda İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün, Ziya Gökalp'ten sonra kurularak kurumsallaşmasında önemli bir rolü vardır. 1942 yılından 1968 yılına kadar yayın hayatını devam ettiren Sosyoloji Dergisi'nin kuruculuğunu ve dergideki ilk 15 sayının (1942-1960) da yöneticiliğini yapmıştır. Ülkemizde sosyolojinin ve toplumun sosyolojik alt yapısının oluşturulabilmesi için araştırma enstitülerinin ve Türkiye'de

⁵ "Tecrübi Sosyoloji; sosyometri, sosyografi, içtimai zümreler ve farklılaşma, ekoloji, içtimai değer, müesses ve yapı tetkikleri, içtimai hareketlilik, değişimlere ait tetkiklerin gerek köy, şehir gibi sahalar üzerinde yapılmakta olan kısmına gerekse istatistikle incelenecek tarafına verilen isim olduğu gibi, umumi veya nazari sosyoloji de aynı tetkiklerin neticeleri üzerindeki terkibi çalışmalara, kanun araştırmalarına ve faraziye kurumlara verilen isimdir" (Demir, 2020, 60).

felsefe ve sosyal bilimler alanlarında çalışan araştırmacıların birbirlerine destek olmaları ve iletişim halinde kalabilmeleri amacıyla derneklerin kurulmasının gerekliliğini daima dile getirmiş ve bu fikirlerini gerçekleştirmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Ziya Gökalp'in kurmuş olduğu fakat Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkenin koşulları nedeniyle faaliyetleri devam edememiş Darü'l-İçtimaiyat Mesaisi'nin (Sosyoloji Enstitüsü) 1960 yılındaki yeniden kuruluşu ve ülkemizde sosyoloji alanında çalışan araştırmacıların bir araya gelerek çalışmalardan ve birbirlerinden haberdar olmalarını sağlayacak ve Türkiye'de sosyolojiyle uğraşanların dayanışma halinde olacağı Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin kurulması için 1949 yılında öncülük yapmıştır (Bulut, 2012, 124). Ancak Türkiye'de sosyolojinin bir sistematik kazanmasını sağlama noktasında Sosyoloji derneğinin geçirdiği aşamalar dikkate değerdir. 1949 yılının aralık ayında dördüncü sosyoloji derneği kurularak 1950 yılında kapanmıştır. 1950 yılına kadar yayını olmayan ve 46 üyesi olan dernek, 1950 yılında ilk kongresini gerçekleştirmiştir. Derneğin kurucusu olan Hilmi Ziya Ülken, International Sociological Association (ISA)'un Oslo'daki kuruluş çalışmalarına katılması ve ilk yönetim kurulu üyesi olması bakımından bir Türk'ün uluslararası bir sosyoloji derneğinde ulaştığı ilk ve şimdiye kadarki en yüksek pozisyonudur. Hilmi Ziya'nın ISA'daki üyeliği 1960'lı yıllarda ISA'ya Türkiye'den gönderilen ve Hilmi Ziya'nın Türkiye'deki sosyologları temsil etmeye yetkisinin olmadığı, onun yalnızca kendi kendisinin temsilci olduğunun ifade edildiği bir ihbar mektubu ile sonlandırılmıştır (Çelebi, 2004, 24).

2.1. Toplum Yapısı ve Soya Çekme

Ülken, toplumu: *“Biz toplum deyince bir karakter bütününi, ferdi davranışlar toplamını, taklit veya tenkitle yayılan psikolojik hâli anlamıyoruz. Toplum deyince gerek maddi, gerek manevi olarak bizi kuşatan işler, filler, hareketler, inançlar ve değerler sistemini anlıyoruz.”* İfadeleriyle açıklar. Ülken toplum yapısını incelerken toplum sınıflamasında kullanılması gereken ölçütleri belirlemiştir:

- i. Coğrafi ve tarihsel koşullar dikkate alınarak toplumsal yapı ve toplumsal değişme göz önünde bulundurulmalıdır.
- ii. Düşünsel ve işlevsel olmayıp yapısal olmalıdır.
- iii. Yalnızca toplumun dış yapısını değil özellikle iç yapısını (toplumsal ilişkiler sistemini) incelemelidir (Ülken, 1932, 93).

Bu toplum sınıflamalarını kullanan Hilmi Ziya'ya göre toplumun sosyal zümreleri beş sınıfa ayrılmaktadır:

- i. Soy bağlılığına dayanan kandaşlık zümresi,
- ii. Toprak bağlılığına dayanan komşuluk zümresi,
- iii. Kudret bağlılığına dayalı ekonomik zümreler,
- iv. İş bağlılığına dayalı ekonomik zümreler.
- v. İtikat bağlılığına dayalı dini-ideolojik zümreler (Kongar, 1982, 184).

Toplumlarda, sosyal fonksiyonlar ne kadar değişmişse, zümreler o derece ayrılmışlardır. Bunlara ek olarak, ayrılan zümreler birbirlerini o kadar da

tamamlarlar. Bir zümrenin varlığı, ancak bir diğer zümrenin varlığına bağlıdır; dolayısıyla zümreler arasında çatışma ve bir o kadar da bağlılık bulunmaktadır. Ancak toplum, sınıftan doğan bir olgu değildir çünkü ilkel toplumlarda sınıf yoktur. Sınıflar, basit zümrelerin bir araya gelmesinden ya da toplumların karmaşıklaşmasından dolayı ortaya çıkmıştır (Ülken, 1947, 13).

Hilmi Ziya'ya göre sanayi toplumunun ortaya getirdiği sınıflar, kendi bünyesinde teşkilatlanarak birbirlerine karşı güçler haline gelmektedirler. Bu sınıflar arasındaki çatışma ve gerginlik, sınıfların birbirlerini yok etmelerine neden olmaz; toplumsal merkezileşmeyi beraberinde getirir. Sınıf bilinci ne kadar artarsa toplumsal çevreler de o derece genişlemektedir. Yani bir sınıf rejimi, diğer sınıf rejimini ortadan kaldırmaz; aksine daha geniş gerginlikler ortaya çıkarır. Sanayi devrimi sonrasında belirginleşen kapitalist-işçi ayrımı buna örnek verilebilir (Ülken, 1943, 198; Ülken, 1971, 131; Kocadaş, 2008, 85-86).

2.2. Soya Çekme ve Toplumsal Yapının Devamlılığı

Toplum ve soya çekme hususunda asıl anlatılmak istenen fonksiyonel değişikliklerin insanın yaşamı boyunca ve gelecek kuşaklarda da devam edeceği meselesidir, sosyal ruh denilen kavrama karşılık gelmektedir. Sosyal soya çekme, toplumun fikir, iş, değer ve inanç sistemi olarak insanın tüm yaşamını emirler ve yasaklar halinde kuşatmasından kaynaklanır. Bireyler, içinde yaşadıkları toplum ve kültüre ait normları öğrenerek o toplumda kendisine ait olan sosyal rolleri de gerçekleştirmesini sağlayacak bilgi, beceri, görgü ve alışkanlıklar kazanır. İnsanlar topluma yalnızca fikirleriyle değil, bütün eğilim biçimleriyle bağlıdır. Bu bağlılık, henüz anne karnında iken beslenme ve hayat şartlarından başlayarak tüm kültürel etkilerin bir sonucudur. Milletler, ne kararlarıyla bir araya gelmiş olan insanların ne de yalnızca aynı eğitim seviyesine sahip olan insanların bir araya gelmesidir. Eğer böyle olsaydı milletlerin farklı eğitimlerle veya yeni kararlarla dağılabilen yapıda olmaları gerekirdi. Fakat milletler -yüzyıllarca bağımsızlıklarını ve topraklarını kaybedenler bile- güç sarsılan, sağlam bir temele dayanırlar. Bu "Soyaçekme"dir. Toplum, soya çekmeyle kültürel yatkınlıkları, eğilimleri vd. aktardığı için bu, sağlam bir temel olarak nitelendirilebilir. Tüm sosyal değişimlere rağmen değişmeyen bazı toplumsal unsurların varlığı bundandır (Ülken, 1971, 8; Güngör, 2007, 174).

Hilmi Ziya, soya çekme (irisi) konusu üzerinde yaptığı çalışmalarla, genetik ve toplumsal özelliklerin kuşaklar⁶ nesiller boyunca nasıl aktarıldığını incelemiştir. Soya çekme kavramına yaklaşımı, genetik mirasın yanı sıra kültürel ve toplumsal unsurları da dikkate alarak, bireyin ve toplumun şekillenmesinde bu unsurların rolünü vurgulamaktır. Sosyal ırkın taşıdığı sosyo-biyolojik hazırlıklar sosyal soya çekmeyi teşkil eder. Bir toplumu meydana getiren bireyleri diğer toplumun bireylerinden ayıran etken, biyolojik psikolojik ve sosyal farklar ilişkisidir (Ülken, 1971, 66-67). Soya

⁶ Sosyolojik olarak kuşaklar konusu oldukça önemlidir. Kuşaklar ve kuşak sosyolojisi ve bu bağlamda kuşaklar arası ilişkilere dair ileri okumalar için bkz. Güngör, 2022.

çekmenin psikolojik ve fizyolojik olmak üzere iki kısmı vardır. Psikolojik soya çekme, organik ve fizyolojik soya çekme ile zamandaş sayılarak birbirlerinin gölge olayları olarak kabul edilmiştir (Ülken, 1971, 70).

Soya çekmede özellikler öğrenilmekten ziyade bir şablon gibi aktarılmaktadır. Mesela gebelik anından itibaren yaşanan değişimler beyni şekillendirerek kişilik, duygusal mizaç ve üst bilincin zeminini hazırlar. Doğumdan sonra geçirilen ilk dokuz ay, gebelik sürecindeki nöral gelişimin devamı olarak işlev görür. Nöral devrelerin hangilerinin kaldığı ya da hangilerinin bırakıldığı ve kalan devrelerin de nasıl düzenlendiği bebeğin annesi ya da bakım veren kişiyle deneyimlediği yaşantının nasıl olduğuna bağlıdır. Bir çocuk, bebeklik dönemindeki etkileşimler sayesinde, düşünce, duygu ve davranışlarını yönetmek üzere şablon oluşturmaya devam eder (Wolynn, 2023, 54).

Genetik ve çevrenin etkisini inceleyen çalışmalar genellikle ikizler üzerinde yapılmaktadır. Araştırmalar, yaş ilerledikçe kişiliğin genetik boyutunun azalırken, çevresel etkilerin arttığını göstermektedir. Hem genetik hem de çevresel etkilerin kişilik gelişiminde rol oynadığını, ancak çevresel katkının zamanla arttığını vurgulamaktadır. Ayrıca, modern dünyada artan çevresel uyaranların bireylerin kişilik gelişimine daha fazla etki ettiği düşünülmektedir. Özellikle son yıllarda yaşanan teknolojik ilerlemeler, çevresel faktörlerin önemini artırmıştır (Özer, 2021, 202).

2.3. Eğitim ve Soya Çekme İlişkisi

Toplum ve eğitim arasındaki etkileşimin temel nedeni, yöntem ve şartlardaki farklılıklara rağmen, toplumlardaki eğitilmek ve öğretilmek ihtiyacıdır. Yaşamın bir getirisi olarak toplumlarda sürekli olan bir doğum-ölüm dengesi vardır. Toplumlardaki yeni üyeler hem kendi ihtiyaçlarını karşılamak hem de toplumun kültürünü öğrenmek açısından eğitime muhtaçtır. Dolayısıyla her toplum, sahip olduğu eğitim sistemiyle pratik bilgi ve teknik, topluluğun gelenekleri, dil ve ahlak kurallarıyla ilgili davranışlarını nesilden nesle aktarır. İnsanı içinde bulunduğu kültürün ve toplumun bir üyesi durumuna getiren süreç “*ham insan doğasının yoğrulması*”dır. Bu yoğrulma süreci de öğrenme ile gerçekleşir. İnsanın kişiliği, büyük ölçüde bir öğrenmenin eseridir. Bu süreçte kültürün etkisi büyüktür çünkü öğrenmenin çoğu içinde bulunulan toplum tarafından belirlenerek kontrol edilir (Özkan, 2011, 334).

Bir toplumu oluşturan bireyleri diğer toplumun bireylerinden ayıran biyolojik, psikolojik ve sosyal farklar vardır. Bir toplumu diğerinden ayıran farklar hiçbir zaman yalnızca biyolojik değildir. Çünkü biyolojik olarak bakıldığında aynı kökten geldiğini bildiğimiz ya da tahmin ettiğimiz toplumların birindeki özellikler bir diğerinde yoktur. Bu özellikler eğitim ve yetiştirme ile kalıcı olmaz. Bu şekilde kazanılan özelliklerin sonraki kuşaklara aktarılması mümkün değildir. Fakat eğitim ve soya çekme iki yabancı süreç olarak değerlendirilmemelidir. Kompleks bir olgu zincirinin birbirine bağlı iki durumu olarak değerlendirilmelidir. Çünkü insanlarda binlerce

geçen yılın ve devrimlerin meydana getirdiği, sosyal etkilerden bağımsız bir soya çekme yoktur. Her eğitim, sosyal soya çekmeyle şartlanmış olduğu gibi sosyal çekmelerin hepsi de devam eden ya da değişen yeni bir eğitimle şartlandırılmıştır. Sosyal soya çekme daima bir olgu, normlar ve sosyal değerler de daima bir amaç olduğundan dolayı köklerdeki birliğe rağmen aralarında bir mesafe kalacaktır. Eğitimin şekillendirdiği insanla eğitimin yaratmak istediği insan birbirinden farklıdır. Eğitim ve soya çekme başka bir ifadeyle organizma ve toplum, beden ve ruh, gerçek ve idealdirler (Ülken, 1971, 233-240).

Çevresel faktörler ve genetik üzerine yapılan tartışmalarda, bilişsel ve entelektüel yeteneklerle ilişkili avantajlı genlerin varlığı ve bu genlerin kalıtsal olarak aktırılıp aktarılmadığı önemli bir konudur. Başarı farklılıkları, genetik farklılıklarla açıklanabiliyorsa, bu sonuçlar çalışmacıları bireylerin eğitim başarılarını öngörmek için ve genetik verilerini kullanma olasılığına yöneltebilir. Toplumsal eşitsizliklerin genetik faktörlere bağlanabileceği tartışılırken, eğitimin bu eşitsizlikleri engelleme kapasitesi yeterli değilse veya eşitsizlikleri yeniden üretiyorsa, sosyoekonomik düzeyin eğitim üzerindeki etkisinin yeniden çalışılması gerekir. Bu kapsamda, çalışmalar çevre ve gen etkileşimini sosyoekonomik özellikler çerçevesinde incelemeye odaklanmalıdır. Genetik ve çevresel faktörlerin bilişsel beceriler üzerine etkisi noktasında çelişkili bulgular vardır. Öncelikle, genetik noktasında avantajlı olan bireylerin, kendi gelişim süreçlerine katkıda bulunacak çevreleri seçtiği ve bu çevrelerin bilişsel gelişimlerini desteklediği öne sürülmektedir. Yüksek IQ'lı bireylerin de benzer şekilde, IQ'larını geliştirecek çevreleri seçtikleri bilinmektedir. Bu bakış açısı, bireylerin eğitimde kendi seçimlerini yapma özgürlüklerine vurgu yaparak, öğrenciyi temel alan bir eğitim anlayışına işaret etmektedir. Fakat dezavantajlı çocuklar da kendi hallerine bırakıldıkları zaman başarı ya da başarısızlıklarının nasıl şekilleneceği konusu tartışılmamaktadır. Bir diğer yandan genetik etkilere vurgu yapılmaksızın eğitim sürecinin bilişsel işlevlerle doğru orantılı olduğu ve eğitim süresi arttıkça bilişsel performansın da arttığı belirtilmektedir (Özer, 2021, 203-204).

2.4. İçten Evlenme ve Toplumsal Sağlık Sorunları

Soydan geçmenin bir diğer maddesi ise içten evlenmedir. İçten evlenmenin hakim olduğu toplumlarda hastalıklar aynı soy içinde derinleşirler, dıştan evlenme yani uzak soylardan bireylerle evlenme yolunda evlenme yoluyla yeni kuşakların temizlenmesine imkân veremedikleri için Binlerce yıl kapalı cemaatler içinde organik bozukluklar ve soydan gelen bünye bozuklukları göze çarpmaktadır. İçten evlenmeler, türün yapısını bozan patolojilere neden olmakla birlikte türün devamını da tehlikeye sokmaktadır, bozuklukların sonraki nesillerde genetik aktarımlarla düzeltilmesine olanak sağlamamaktadır. Yüzyıllık ömrü olan alışkanlıkların, insanların beyninde sanki doğuştan yerleşen bir beceri halinde bulunması da bu soyaçekme nedeniyledir (Ülken, 1971, 176-178; Nar, 2012, 227).

Farklı soylardan olan bireylerin birinde düşünce yatkınlığı, birinde savaşa yatkınlık, birinde ticaret becerisi bir diğerinde ise el işlerine heves ve yatkınlık gelişecektir. Soydan geçme bozukluklarının bir kısmı geçicidir ve birkaç kuşak sonra organizma kendini tamir ettikçe düzelebilir. Alkoliklik, uyuşturucu bağımlılığı, verem cüzzam gibi hastalıklarda bunların başlıcalarındandır. Organizma bu türlü bozuklukları birkaç göbekte tamir ederek kendini kurtarabilir fakat içten evlenmelerin çoğaldığı durumlarda ise bu durumu daha da çoğalmasıyla organizma kendini tamir edemez duruma gelmektedir. Hatta Balzac Dostoyevski gibi yazarların romanlarında da bunları görebiliriz (Ülken, 1971, 176-180).

Soykırım sonrasında travma yaşayan Yahudi ve çocuklarının; özellikle anne, baba ve çocuğun aynı gen bölümündeki epigenetik işaretler benzerlik göstermektedir. Bu durum, savaş esnasında Avrupa'da yaşamayan Yahudi ailelerin genetiği ile karşılaştırılmış ve çocuklardaki gen farklılıklarının yalnızca ebeveynlerinin yaşadıkları travmalara bağlı olabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Stresli yaşam olayları, sonraki nesillerde de strese yatkınlığı etkilemektedir. 11 Eylül saldırılarından sonra travma sonrası stres bozukluğu yaşayan gebelerin, dünyaya getirdikleri çocukların kortizol düzeyleri risk seviyesinde yüksek olmakla birlikte bu çocukların, tanımadıkları insanlardan ve yüksek seslerden fazlasıyla etkilenen oldukça hassas bireyler olduğu görülmüştür (Wolynn, 2023, 42-43).

2.5. Sosyal Zümreler ve Soya Çekme İlişkisi

Eğer sosyal zümreler ve toplum baskısı, sınıfların çatışması ve onların organizma üzerinde bıraktıkları izler, çeşitli problemler, türlü marazi durumları ortaya çıkarıyorsa; insan yaşamındaki anormaller, saldırganlar, ezenler ve ezilenler, çeşitli suçlar işleyenler kabahatlerini soya çekmede mi bulmalıdır? Sorusu akıllara gelmektedir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Organizma ve toplum çatışmasında, soya çekme ve eğitim yoluyla toplumun etkisi ne kadar büyük olursa olsun, organizma, toplum önünde pasif bir alıcıdan ibaret değildir. Onun da sosyal determinizmlerle çatışan ve her nesilde yeni değişimlerin oluşmasına neden olan kendi determinizmi vardır. Dolayısıyla soydan geçen problemlerin (alkoliklik, psikolojik rahatsızlıklar vb.) bir sonraki nesillerde çözülmesinin nedeni budur. İlerleyici ve oluşturucu mutasyonlar devam etse dahi patolojik eserlerin birkaç nesil sonra ortadan kalkması bu yüzdendir (Ülken, 1971, 242).

Çalışmalar, sigara ve alkol gibi bağımlılıkların daha kalıtılabilir özellikler gösterirken, fikir ve inanç gibi bazı tutumların kalıtılabilirliğinin oldukça az olduğunu göstermektedir. Genel çerçevede bakılacak olursa kişilik özelliklerinin oluşmasında bireyin yaşadığı çevrenin etkisi oldukça belirgindir ve büyük bir kısmı farklı öğretmenler ve farklı arkadaşlar gibi paylaşılmayan çevreden oluşmaktadır. Fakat politik fikir için paylaşılan çevrenin etkisi daha fazla olmaktadır kökten dincilik gibi katı bir fikri savunan bireylerde genetik etkilerin paylaşılan çevre kadar etkisi olmaktadır (Cura - Çankaya, 2017, 99).

Toplumdaki diğer bireylerin haklarını görmezden gelme ve sosyal kuralların ihlali ile karakterize anti sosyal davranışların genetik geçmişinin araştırılması oldukça önemlidir. Dizigotik ve monozigotik ikizlerde yapılan çalışmalarda da monozigotik ikizlerde anti sosyal davranışların oranının daha yüksek olduğu görülmüştür. Evlat edinilmiş çocuklardan biyolojik aileleri mahkum olanlar, evlat edinen aileleri mahkum olanlara kıyasla anti sosyal davranışlar gerçekleştirmeye daha yatkındır. Yapılan çalışmalarda şiddet ve saldırganlık gibi anti sosyal davranışların genetik yatkınlığı, hırsızlık gibi anti sosyal davranışlara oranla daha fazladır (Cura - Çankaya, 2017, 99).

Ülken'e göre organizmadaki değişimlerin izlerini yeryüzünün geçirdiği şekil değiştirmeleriyle, birden ve şiddetli iklim değişikliklerinde, seller ve tufanlarda, büyük göçlerde, tehcirlerde ve savaşlarda aranmalıdır. Çünkü organizmada iz bırakan yavaş yavaş olan değişimler değildir, birden ve şiddetli olanlar. Yavaş olan değişimlere karşı organizma direnir ancak bu değişim birden olursa kendini çevreye göre düzenlemek zorunda kalır. Bazı araştırmacılar denizde yüzebilen hayvanların uzun bir süre kanatlarını çırpıp çırpıp buna alıştıklarını iddia ederler (Ülken, 1971). Sonuç olarak İnsan davranışlarını yalnızca bir genle açıklamak ya da sadece çevresel faktörlere dayandırmak doğru değildir. Kişilik ve davranışlar, genetik yapı ile çevrenin etkileşimi sonucu şekillenir. Genetik yapının yanı sıra, çevresel faktörler ve yaşam tarzı gibi etmenler, genlerin ifadesini değiştirerek bireye özgü davranışlar oluşturur.

3. Ülken'de Toplumsal Yapı ve Din İlişkisi

Kavramsal açıdan bakıldığında ilahi bir varlığa hissedilen bağlılık duygusu ve bu bağlılığın bir getirisi olarak inanç, düşünce ve eylemlerin tamamını kapsayan din olgusu; ahlak, inanç ve ibadet sistemi olarak toplumsal yaşamın başat unsurlarındandır. Birey ve toplum arasındaki etkileşimi, psikolojik ve sosyolojik bağlamda ele alan dinler, sosyal bütünleşmeye katkı sağlaması, toplumsal değişmeyi engellemesi ve yer yer çatışma unsuruna dönüşebilmesi açısından sosyolojik bir önem taşır (Kırlangıç - Demiralay, 2021, 182-183; Güngör, 2007).

Türk sosyoloji tarihinde toplum-din ilişkisi daima önemsenmiştir. 1960'lı yıllara kadar Marksist sosyolojiye açık olmayan Türk sosyolojisinin din olgusunu göz ardı etmesi düşünülemezdi. Fakat din konusu 1960'lı yıllara kadar Hilmi Ziya Ülken'in kitabı dışında genellikle sosyolojik konular içinde ya da makaleler boyutunda ele alınmıştır (Kaçmazoğlu, 2020, 135). Din, kelam ve ilahiyatın konusu olmaktan ziyade, nesnel bir araştırmanın konusu olduğundan beri, üç bilgi dalının oluşmasına neden olmuştur. Bunlardan ilki, beşerî dinleri münferit tipler olarak tarihsel süreçte ele alan dinler tarihidir. İkincisi, dini dünya görüşünün varlık ve bilgi meselelerindeki yerini araştıran din felsefesidir. Üçüncüsü de dini, toplumsal bir kurum olarak çalışan din sosyolojisidir. Hilmi Ziya'nın din sosyolojisi yöntemi, yaşam koşullarına bağlı olarak gerçekleşen olaylar ve oluşan dini inançların genel tiplerini araştırmak; hangi dini tasavvurların hangi inançlar sonucunda ortaya çıktığını ve bunların nasıl değişim geçirdiğini incelemektir (Ülken, 1943, 3-5).

Hilmi Ziya'nın dine olan yaklaşımı, dinin tarihsel, sosyolojik ve kültürel perspektiften incelenmesidir. Hilmi Ziya, Farklı toplumların dinî yapıları ve ruh inançları üzerinde durarak, din olgusunun bireysel ihtiyaçtan ziyade toplumsal bir kurum olduğunu vurgular. Dine bakışını anlamak için farklı kültürlerdeki ruh kavramlarını ele alış şekline ve bu kavramların toplumsal yapılarla olan ilişkilerine odaklanmak gerekir. O, dini inançların kökenini ve gelişimini evrensel olgu olarak değil, kültürel bağlamlar ve toplumsal koşullarla şekillenen bir fenomen olarak ele almaktadır. Eski Mısır'dan Malezya'ya, Çin'den Türk toplumlarına kadar uzanan geniş bir perspektifte, kültürlerin kendilerine ait ruh kavramları ve dine dair kendilerine özgü inançları olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşım, Hilmi Ziya'nın dine bakışında kültürel görecelik kavramını öne çıkardığını gösterir. Yani, din ve ruh inançları her toplumda aynı şekilde ortaya çıkmamış, her toplum kendi yaşam koşullarına ve kültürel dinamiklerine göre farklı dini inançlar geliştirmiştir. Hilmi Ziya, bu çeşitliliği vurgulayarak, dinin evrensel bir hakikat olmadığını, aksine toplumların yaşam şartlarına göre şekillenen bir olgu olduğunu savunur.

Örneğin, Eski Mısır'da ruhların sayısının sınırlandırılmadığı, "Ka" ve "Khaibit" gibi farklı ruh türlerinin varlığına inanıldığı belirtilir. Eski Mısırlılar için ruh, bedenle sıkı sıkıya bağlıdır ve bedenden ayrı düşünülemez. Bu, onların ruh ve beden ilişkisini hem toplumsal hem de dini olarak nasıl yapılandırdıklarını gösterir. Buna karşılık, Malezya'daki bazı Dayaklar arasında ruhun ikiye ayrıldığı ve bir kısmının ölümden sonra yeryüzünde kaldığı, diğer kısmının ise gökyüzündeki ruhlar şehrine gittiği inanışı vardır. Hilmi Ziya, bu farklı ruh inançlarını ele alarak, dinin toplumların yaşam koşulları ve kültürel yapılarıyla nasıl şekillendiğini açıklamaya çalışır. Her kültürün ruh anlayışındaki farklılıklar, onun gözünde, dinin toplumsal koşullara bağlı olarak şekillenen bir kurum olduğunu gösterir.

Hilmi Ziya, farklı kültürlerde ruh ve din kavramlarını karşılaştırarak, dinin toplumların maddi ve manevi ihtiyaçlarına göre nasıl biçimlendiğini araştırır. İsrailoğulları'nda nefesin cismani ruh olarak kabul edildiği ve ruhun soluk şeklinde ruhanileştiği, ölüm anında bedeni terk ettiği inancı; Yunanlıların "eidolon" (maddi ruh) ve "psyche" (manevi ruh) ayrımı; Çinlilerde yin-yang ile ifade edilen evrenin ikili yapısı ve bu yapıdaki ruh anlayışı, Hilmi Ziya'nın dinin toplumsal ve kültürel bağlamlarla şekillendiğini düşündüğünü kanıtlar niteliktedir. Hilmi Ziya'ya göre, din yalnızca bireysel bir inanış değil, aynı zamanda bir toplumsal kurumdur. Bu kurum, toplumun diğer yapı taşlarıyla (ekonomi, siyaset, kültür vb.) etkileşim halindedir. Dinin toplumsal yapılarla ilişkili olduğu fikri, onun daha geniş bir perspektiften dine bakmasını sağlar. Bu nedenle, dinin sadece metafizik ya da bireysel bir inanç sistemi olmadığını, toplumsal koşullarla şekillenen bir kurum olduğunu savunur. Bu anlayışa göre, din bir toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısının bir yansımasıdır.

Çin'de yin ve yang, evrenin dışı (karanlık, toprak) ve erkek (gök, ışık) unsurları olarak ikiye ayrılması gibi, ruh kavramı da bu ikilik çerçevesinde düşünülür. Hilmi Ziya, Çinlilerin bu ikili sistem üzerinden doğayı ve insan ruhunu anlamlandırdığını belirtir. Japonlar'da da benzer bir ikili ruh anlayışı mevcuttur; İzanagi ve İzanami bu

iki gücün adıdır. Bu ikili ruh kavramı, toplumların kozmolojik inançlarının bir yansıması olarak, onların yaşam koşulları ve kültürel anlayışlarıyla şekillenir. Türklerde de Hilmi Ziya, benzer bir ikili ruh anlayışına işaret eder. Gök Tanrı ve Asra gibi kavramlar, ruhun ikiye ayrıldığına dair Türk mitolojisindeki inançları yansıtır. “Yağız yer” (kara toprak) olarak adlandırılan ikinci ruh, toprakla ilişkili, maddi bir ruhu ifade ederken; gök ile ilişkili olan Gök Tanrı ise manevi unsuru temsil eder. Bu, Türklerde ruhun hem maddi hem de manevi iki unsura sahip olduğuna dair inancı gösterir. Hilmi Ziya, dinin bu kadar farklı kültürlerde ve coğrafyalarda farklı biçimlerde ortaya çıkmasını, dinin evrensel bir hakikat olmaktan ziyade, toplumların maddi ve manevi koşulları tarafından şekillenen bir olgu olduğunu savunur. Onun bakış açısına göre, dinin toplumsal ve kültürel bağlarla olan bu sıkı ilişkisi, dini evrensel bir gerçeklikten uzaklaştırır ve onu toplumların ihtiyaçları ve yaşam koşullarıyla açıklanabilir bir fenomen haline getirir.

Sonuç olarak, Hilmi Ziya’nın dine bakış açısı, dinin toplumsal ve kültürel koşullarla şekillendiğini, her toplumun kendine özgü dinî ve ruhsal anlayışlar geliştirdiğini öne süren bir yaklaşımdır. Din, onun perspektifinde evrensel bir metafizik hakikat değil, toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklerinin bir yansımasıdır. Bu bakış açısı, dinin doğasını anlamak için onu tarihsel ve sosyolojik bir çerçevede incelemeyi gerektirir. Hilmi Ziya, dinin toplumsal yaşamın diğer unsurlarıyla iç içe geçmiş bir olgu olduğunu ve bu nedenle toplumsal koşullar değiştikçe dinin de değişim gösterdiğini savunur (Ülken, 1943, 28-34).

Sonuç

Hilmi Ziya Ülken, 20. yüzyılın önemli Türk düşünürlerinden biri olarak, hayatı boyunca Türk düşünce dünyasına derin katkılarda bulunmuştur. Eğitimini felsefe ve sosyoloji alanlarında tamamlayan Ülken, geniş bir entelektüel birikime sahip olup hem Batı felsefesinin hem de Türk-İslam düşünce geleneğinin etkilerini harmanlayarak özgün bir düşünsel perspektif geliştirmiştir.

Ülken’in felsefi ve sosyolojik çalışmaları, onun toplumsal ve bireysel hayatı anlamada ne denli derin bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Toplum yapısını analiz ederken, coğrafi ve tarihsel koşulların yanı sıra iç yapıyı ve toplumsal ilişkiler sistemini de göz önünde bulundurmuştur. Bu yaklaşımı, onun toplumsal zümreler ve sosyal fonksiyonlar arasındaki ilişkileri anlamada önemli bir temel oluşturmuştur.

Hilmi Ziya Ülken’in toplum yapısı ve soya çekme konusundaki görüşleri, toplumsal yapıların ve sosyal sınıfların dinamiklerini anlamada önemli bir yer tutar. Ülken’in sınıflama yöntemleri, toplumsal yapının karmaşıklığını ve çeşitliliğini anlamada önemli bir katkı sağlar. Toplumun yalnızca dış yapısının değil, iç yapısının da detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini vurgulaması, toplumsal analizlerin derinliğini artırır.

Ülken’in sınıflama yöntemleri, toplumsal yapıların dinamiklerini ve değişim süreçlerini anlamada önemli bir araçtır. Sosyal zümrelerin birbirleriyle olan ilişkileri

ve çatışmaları, toplumsal değişimlerin ve dönüşümlerin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, Ülken'in yaklaşımı, toplumsal yapıları ve sosyal sınıfları anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunar.

Hilmi Ziya Ülken'in toplumsal yapılar ve sınıflar hakkındaki görüşleri, sadece akademik çalışmalarda değil, aynı zamanda toplumsal değişimlerin anlaşılmasında da önemli bir yere sahiptir. Ülken'in toplum yapısına dair derinlemesine analizleri, sosyal bilimlerde önemli bir referans noktası oluşturur ve toplumların dinamiklerini anlamada temel bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Dine olan yaklaşımı ise hem bireysel inanç sistemleri hem de toplumsal yapılar üzerindeki etkiler açısından dikkat çekicidir. Ülken, dinin toplumsal ve kültürel dinamiklerdeki rolünü inceleyerek, modernleşme süreci ile İslam düşüncesi arasındaki etkileşimleri derinlemesine ele almıştır. Dinin, toplumsal değişimlerde ve kültürel dönüşümlerdeki rolünü analiz eden Ülken, bu analizleriyle hem bireylerin hem de toplumların din ve kültür arasındaki ilişkisini anlamaya yönelik önemli katkılarda bulunmuştur.

Hilmi Ziya Ülken'in düşünce mirası hem felsefi hem de sosyolojik açıdan derinlemesine bir analiz sunmakta ve bu miras, onun zamanının ötesinde bir anlayış geliştirdiğini göstermektedir. Düşünce dünyasındaki etkileri, onun entelektüel derinliğini ve geniş perspektifini yansıtarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde anlamlı katkılar sağlamıştır.

Kaynakça

- Aslan, Talip. *Hilmi Ziya Ülken'in Türk Düşüncesine Bakışı*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bulut, Yücel. "Aşk Ahlakı'ndan 'Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'ne: Türk Sosyolojisi'nde Hilmi Ziya Ülken". *Istanbul Journal of Sociological Studies* 46 (25 Aralık 2012), 119-151.
- Cura, Duygu Onur- Çankaya, Tufan. "Genetik faktörlerin şiddet davranışı üzerine etkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 31/2 (23 Ağustos 2017), 97-102.
- Çelebi, Nilgün. *Sosyoloji Ve Metodoloji Yazıları*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2. Bs., 2004.
- Demir, Ayşegül. "Türkiye'de Sosyolojinin Kurumsallaşması". *Türkiye'de Sosyoloji*. ed. Mehmet Çağatay Özdemir. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2020.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden Tarih Kültür ve Milliyetçilik*. Yer-Su Yayınları, 2019.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme". *Diyanet İlmî Dergi* 43/2 (Haziran 2007).
- Güngör, Özcan. "Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar Kavramına Giriş." *Z Kuşağı Sosyolojik Bağlamda Kuşaklar*. Editör Özcan Güngör. 6-40. Ankara: Anadolu Ay Yayınları, 2022.
- Kaçmazoğlu, Bayram. "1960-1980 Döneminde Türkiye'de Sosyoloji". *Türkiye'de Sosyoloji*. ed. Mehmet Çağatay Özdemir. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2020.
- Kırlangıç, Yasemin - Demiralay, Ayşe Taşkın. "Dinin Sosyal Değişmeye Etkileri". *Sosyolojik Açıdan Din ve Toplumsal Değişme*. ed. Özcan Güngör - Mehmet Emin Sarıkaya. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Kocadaş, Bekir. "Türkiye'de Toplum Biliminin Öncülerinden: Hilmi Ziya Ülken". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (01 Haziran 2008), 80-95.
- Kongar, Emre. *Türk Toplum Bilimcileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

- Nar, Mehmet Şükrü. “Tıbbi Antropoloji: Akraba Evliliklerinin Patolojik Etkileri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 52/1 (01 Ocak 2012), 223-241.
- Öner, Necati. “Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken”. *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Kitabı -Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-*. ed. Ayhan Vergili. İstanbul: İşaret Yayınları, 3. Bs., 2016.
- Özer, Mahmut. “Eğitimde Eşitsizliklerin Kaynağı: Genetik mi Çevre mi?” *İnsan ve Toplum* 11/2 (15 Haziran 2021), 199-208.
- Özkan, Recep. “Toplumsal Yapı, Değerler ve Eğitim İlişkisi”. *Kastamonu Education Journal* 19/1 (01 Ocak 2011), 333-344.
- Tanyol, Cahit. “Hilmi Ziya Ülken’in Kişiliği ve Düşünce Dünyası”. *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Kitabı -Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-*. ed. Ayhan Vergili. İstanbul: İşaret Yayınları, 3. Bs., 2016.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*. İstanbul: Ülken Yayınları, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlakı*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1971.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Dinî Sosyoloji*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1943.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1943.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyolojiye Giriş*. İstanbul: Üçler Basımevi, 1947.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Toplum Yapısı ve Soyaçekme*. İstanbul: Doruktekin Yayınları, 1971.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Umumi İctimaiyat*. İstanbul: Ebu’z-Ziya Matbaası, 1932.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3. Bs., 2022.
- Vergili, Ayhan. *Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken Kitabı -Hayatı, Eserleri ve Hakkındaki Yayınlar-*. İstanbul: İşaret Yayınları, 3. Bs., 2016.
- Wolynn, Mark. *Seninle Başlamadı*. çev. Mine Madencioğlu. İstanbul: Sola Unitas Yayınları, 53. Bs., 2023.